

İZNİK MÜZESİ'NDEN BİR PORTRE BAŞ

 Yaşar ARLI^a

Özet

İzник Müzesi'nde korunan ve günümüze kadar da yayımlanmamış portre baştaki saç stili irdelendiğinde alın üzerindeki hacimli ve kısa saç perçemlerinin alnın sağ kısmında çatal motifi oluşturduğu görülmektedir. Bu çatal motifinden birbiri ardına sola doğru taranan saç buklelerinin uç kısımları da dalgalıdır. Bu saç stili de Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı dönemine özgüdür. MÖ 27 yılından başlayıp, MS 68 yılına kadar varlığını sürdüren bu hanedanlık dönemindeki saç stili, IV. tip Nero portrelerine kadar koruna gelmiştir. Çatal motifiyle birlikte Nero portrelerine kadar ki süreçte kerpeten ağzı olarak da bilinen karşılıklı birbirinin tekrarı niteliğindeki saç bukleleriyle şekillendirilmiş saç perçemi de bu hanedanlık döneminin tanımlanabilmesindeki önemli stilistik özelliklerindedir. Saç stilinden dolayı doğrudan hanedanlık önerisi getirilebilen erkek başı, portresi yapılan kişinin karakteristik özelliklerinin gerçekçi aktarılmasından dolayı da öze indirgenmiş ve Claudius dönemi önerisi getirilmiştir; çünkü Claudius dönemi haricinde bu hanedanlık içerisinde portresi yapılan kişilerin karakteristik özelliklerinin idealize edilerek aktarıldığı bilinmektedir. 51 yaşında tahta geçen imparator ise halk ile olan bağını güçlü tutmak ve halktan olduğunu da ispatlamak için portrelerinde idealizmden uzak durmuştur. Ele alınan İzник eserinde de saç stilinin bu hanedanlık dönemine özgü iken karakteristik özelliklerin de gerçekçi aktarılması, eserin Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı imparatorlarından Claudius dönemine tarihlendirilmesini mümkün kılmıştır. Claudius dönemine tarihlendirilen erkek başındaki saç stili de imparatorun Kassel tipindeki portrelerinden etkilenerek tasarlanılmıştır. İmparatorun Kassel tipindeki portrelerinde kısa ve hacimli saç perçemleri alnın sağ kısmında çatal motifi oluştururken, ana tipteki portrelerinde ise alın merkezinde oluşturduğu görülmektedir. Kassel tipinde yontulan ve buluntu yeri de bilinmeyen erkek başındaki Hellenistik etkiler ile yontulan mermerin kalitesi de irdelenen eserin üretim yeri hakkında da ipuçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler: İzник Müzesi, Portre, Erkek başı, Saç stili, Claudius dönemi

AN PORTRAIT HEAD FROM IZNIK MUSEUM

Abstract

When the head hair style of the portrait, which is preserved in Iznik Museum and has not been published until today, is examined, it is seen that the voluminous and short hair forelocks on the forehead form a bifurcation motif on the right part of the forehead. The ends of the hair tresses, which are combed to the left one after another from this bifurcation motif, are also wavy. This hairstyle is also unique to the period of Julio-Claudian Dynasty. The hairstyle of this dynasty, which started from 27 BC and continued until 68 AD, has been

^a Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji, yasararli@akdeniz.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 26.09.2021, Makale Kabul Tarihi: 15.11.2021

preserved up to IVth type portraits of Nero. Along with the bifurcation motif, the hair forelock, which was shaped with hair tresses that are mutually repetitive, also known as pliers mouth in the process until the Nero portraits, is one of the important stylistic characteristics in defining this dynasty period. The man head, which can be directly suggested as a dynasty due to its hairstyle, has been reduced to private due to the realistic transfer of the characteristic features of the person portrayed, and a proposal for the Claudius period has been made; because, it is known that the characteristic features of the people who were portrayed in this dynasty apart from the Claudius period were idealized and transferred. The emperor, who came to the throne at the age of 51, stayed away from idealism in his portraits to keep his bond with the public strong and to prove that he was from the public. While the hair style in Iznik piece was unique to this dynasty, the realistic transfer of the characteristic features made it possible to date the piece to the period of Claudius, one of the emperors of the Julio-Claudian Dynasty. The hairstyle on the man head, dated to the Claudian period, was also designed by being influenced by the Kassel type portraits of the emperor. While short and voluminous hair forelocks form a fork motif on the right part of the forehead in the Kassel type portraits of the emperor, in the portraits of the main type, it is seen that they form in the center of the forehead. The Hellenistic influences on man head sculpted in the Kassel type and the place of which is unknown, and the quality of the sculpted marble also give clues about the place of production of the piece.

Keywords: Iznik Museum, Portrait, Man head, Hair style, Claudian period

Giriş

Anadolu'daki Roma İmparatorluk dönemi portre sanatı alanındaki en kapsamlı çalışmalar, 1966 (İnan & Rosenbaum) ve 1979 yıllarında (İnan & Rosenbaum) yazılan iki kıymetli yayındır. Bu çalışmalardan ilki İngilizce olarak yayımlanmış olup, diğeri ise Almanca'dır. Her iki eserin Türkçe başlığı da "Küçük Asya'daki Roma ve Erken Bizans Portre Heykelleri"dir. Bu iki önemli çalışmalardan sonra "Roma Portre Sanatı I (Özgan, 2013a), II (Özgan, 2013b) ve III (Özgan, 2015)" olmak üzere üç çalışma kaleme alınmıştır. Yayımlandıkları dil bakımından pek değerli bu eserlerde, Anadolu kökenli bazı heykeltıraşlık eserlerine yer verilmiş olunmasına rağmen genelde yurt dışı kaynaklı eserler daha yoğundur. Bu çalışmalar dışında 2012 yılında S. Erkoç'un (Erkoç, 2012) tamamladığı "Anadolu'da Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı Dönemi Portre Sanatı" adlı çalışma da irdelenen eserin verildiği dönem açısından oldukça kıymetlidir. Günümüze kadar yayımlanan bu çalışmalarda kaleme alınmayan erkek başı, İznik Müzesi'nde korunmakta ve buluntu yeri bilinmemektedir. Korunduğu müzeden yola çıkılarak o bölgenin eseri olduğu düşünülen ve o bölgenin plastik sanatını yorumlamak amacıyla irdelenen portre başın sırasıyla durum ve tanımı gerçekleştirilerek değerlendirilmedi bulunulmuştur. Uluslararası portre araştırmacılığı disiplinindeki çalışma metoduna bağlı kalınarak heykeltıraşlık eserine, kimlik ve dönem önerisi getirilmiştir. Dönem önerisi getirilebilmesi için de öncelikli olarak erkek başındaki saç stili tanımlanarak Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı dönemi örnekleriyle karşılaştırılmıştır. Sonrasında da yüzdeki karakteristik özelliklerin gerçekçi aktarılmasıyla da daha da öze indirgenmiş ve kesin bir tarih önerisi getirilmiştir. Saç stili ve gerçekçi aktarılan karakteristik özelliklerle Claudius dönemine tarihlendirilen erkek başı, farklı müzelerde korunan Kassel tipindeki Claudius portreleriyle birlikte çağdaşı özel portrelerle de karşılaştırılmış ve yapılan irdelemeler

sonucunda eser için önerilen kimlik de gerekçeleriyle açıklanmıştır. Ayrıca eserdeki plastik sanatından yola çıkılarak atölye varsayımında da bulunulmuştur.

A. ESERİN KORUNDUĞU MÜZE, MALZEME VE ÖLÇÜLERİ

Ele geçirildiği kent ve mimarisi bilinilmeyen portre baş, İznik Müzesi'nde korunmaktadır. Erkek başının envanter numarası 530'dur. İri tanecikli beyaz mermerden yontulan portre başın yüksekliği 0.22 m, genişliği ise 0.14 m'dir (Resim 1, 2).

B. ESERİN DURUMU

Baş, boyun ile gövdenin birleştiği yerden itibaren kırıktır. Yüzde ve kulak uçlarında aşınma, zedelenme, eksiklikler ve kopmalar mevcuttur. Kaş, yanak, ağız ve çenede kopmalar ve eksiklikler söz konusudur. Burun eksik, başın arka kısmı ise kopuktur (Resim 1, 2).

C. ESERİN TANIMI

Kötü durumda günümüze ulaşan portre baş, yetişkin bir erkeğe aittir. Baş, hafif sağına döndürülmüştür. Kısa ve dolgun saç perçemleri, alnın sağ kısmında çatal motifi oluşturmaktadır. Çatal motifinden sola doğru taranan saç perçemlerinin uç kısımları dalgalıdır. Alın gerisi ve sol kulak üzerindeki kısa ve hacimli saç perçemleri, hareketli ve yarım ay şeklindedir. Alın dar ve köşelidir. Alında yer alan kırışıklıklar üst üste iki adet dışarıya taşkın deri hatlarıyla verilmişlerdir. Gözler, dardır. Üst göz kapağı alttakine oranla daha etlidir. Gözler uzağa ve hafif sağına doğru bakmaktadır. Göz bebeği ve iris işlenmemiştir. Kulaklar yüz anatomisine uygun olarak işlenilmiştir. Elmacık kemikleri belirgin, avurtlar ise çöktür. Ağız hafif kapalı ve küçük, dudaklar ise dolgundur. Yüz, kuru ve zayıftır. Oval yüz, çeneye doğru sivrilmiştir. Çene yağlıdır. Boyun ince ve uzun olmalıdır. Portre baş, heykel ya da büste aittir (Resim 1, 2).

Resim 1, 2. Özel erkek portresi, İznik Müzesi.

D. ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İrdelenen eser, ilk bakışta ideal bir başı anımsatıyormuş gibi algılsa da eserdeki saç stiliyle birlikte kuru ve zayıf yüz, elmacık kemiklerinin belirgin avurtların ise çökük olması, küçük ağız ve etli dudaklar ile yüzün çeneye doğru sivrilmesi portresi yapılan kişinin karakteristik özelliklerindedir. Alnın sağ kısmında çatal motifi oluşturan saç perçemleriyle birlikte buradan da sol tarafa doğru taranan uç kısımları dalgalı saç perçemleriyle şekillendirilen saç stili de heykeltıraşlık eserinin tarihlendirilebilmesini mümkün kılmıştır. Erkek başındaki saç stili ve diğer karakteristik özelliklerin aktarılışı, Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı (MÖ 27 - MS 68) içerisindeki imparator Claudius'un hükümler dönemi (MS 41 - 54) portreleriyle (Fittschen, 1977, s. 50; Erkoç, 2012, ss. 88-89, lev. 51; Özgan, 2013a, ss. 251-254, res. 168a-b) birlikte döneminin özel portresiyle (Erkoç, 2012, ss. 147-148, lev. 113; Özgan, 2013a, ss. 254-255, res. 171a-b) de benzerlik göstermektedir. Bu hanedanlık dönemi saç stili irdelendiğinde de hanedanlığın kurucu imparatoru Augustus (MÖ 27 - MS 14) portrelerinden (Boschung, 1993a, s. 174, lev.101,1; Fittschen & Zanker, 1985, s. 3, lev. 4-6; Stavridis, 1985, s. 347) başlayarak kronolojik sırasıyla Tiberius (Poulsen, 1973, s. 82, lev. 76-77; Pollini, 2005, s. 60 vd.), Caligula (Boschung, 1989, s. 32 vd.; Hertel, 1982, s. 260, lev. 40-41; Vermeule, 1968, s. 195, res. 124), Claudius (Kreikenbom, 1992, s. 200-201, no. III. 65; Rose, 1997: 92-93, no. 17) ve hanedanlığın son imparatoru Nero'nun (MS 54 - 68) MS 65 yıllarında ortaya çıkan IV. tip portrelerine (Boschung, 1993a, s. 76-77; Poulsen, 1951, s. 121, no. 2) kadar devam eden alın merkezinde ya da alın merkezinin sağında veya solunda yer alan çatal motifi görülmektedir (Bergmann & Zanker, 1981, s. 331-332, res. 11a-c; Delbrück, 1912, s. 48, lev. 35; Heintze, 1961, s. 9-10, 19, lev. 14; Hiesinger, 1975, lev. 17, res. 9-11; Özgan, 2013a, s. 262-263, res. 178a-c). Bu çatal motifi IV. tipteki Nero portrelerinin yaratılmasıyla birlikte ortadan kaldırılmış, yerine alın ortasına kadar indirilen birbiri ardına sağdan sola doğru taranan hacimli ve yarım ay şeklindeki saç perçemleriyle şekillendirilen yeni bir saç stili ortaya konulmuştur. Ayrıca imparator Augustus portreleri (Schmaltz, 1986, s. 215, 225, lev. 83.2, 87.1, 90.1, 94.2) ve devamındaki Tiberius (MS 14 - 37) (Boschung, 1993b, s. 57)

ile Caligula (MS 37-41) (Vermeule, 1968, s. 195, res. 124) ve Claudius (Rose, 1997, s. 100, no. 29, res. 97) portrelerinde gözlemlenebilen alın merkezinin genelde sağ kısmındaki karşılıklı birbirinin tekrarı niteliğindeki saç perçemleriyle şekillendirilen ve kerpeten ağzı olarak da adlandırılan saç kısıncı da imparator Nero'nun heykeltıraşlık eserleriyle son bulmuştur. Bu tanımlanabilen saç stilleriyle birlikte Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı döneminin bir diğer bir stilistik özelliği de portresi yapılan kişinin karakteristik özelliklerinin idealize edilerek aktarılmış olunmasıdır. Hanedanlık içerisinde yalnızca MS 41 yılında 51 yaşında iken tahtta çıkan imparator Claudius'un portrelerinde, karakteristik özellikleri yaşam felsefesinden dolayı Roma idealizmden uzak gerçekçi bir şekilde aktarılmıştır (Erkoç, 2012, s. 23; Özgan, 2013a, s. 250). İmparator, halk ile olan bağını güçlü tutmak, halktan olduğunu ve halkın içinden geldiğini göstermek için yontulan portrelerinde Roma realizminin uygulanmasını istemiştir. İrdelenen erkek başında da karakteristik özelliklerinin gerçekçi aktarılmasının yanı sıra uygulanan saç stili de imparatorun portre tiplerinden biri olan ve buluntu yerinden kaynaklı da Kassel tipi olarak tanımlanan Claudius portrelerindeki saç stilini anımsatmaktadır (Erkoç, 2012, s. 88-89, lev. 51; Fittschen, 1977, s. 50; Özgan, 2013a, s. 251-254, res. 168a-b). Çünkü imparatorun ana tip olarak adlandırılan bir diğer portre tipinde ise hacimli ve kısa saç bukleleri alın merkezinde çatal motifi oluşturmaktadır (Giuliano, 1957, s. 33-34, lev. 21-23; Kreikenbom, 1992, s. 200-201, no. III. 65). İznik eserindeki kısa ve dolgun saç perçemlerinin alnın sağ tarafında oluşturdukları çatal motifi ve bu çataldan da birbiri ardına sola doğru taranan uç kısımları dalgalı saç perçemleriyle tasarlanan saç stilini, Afrodisias Arkeoloji Müzesi (Erkoç, 2012, s. 88-89, lev. 51; Özgan, 2013a, s. 251-254, res. 168a-b) ve Ashmolean Müzesi'nde (Massner, 1994, s. 162, res. 9-10) korunan benzer tipteki Claudius portreleriyle de karşılaştırıldığında savunulan görüşü desteklemektedir. Aynı zamanda başın tepe ve sol kulak üzerindeki bir hayli hareketli ve yarım ay şeklindeki saç perçemleri de Viyana Sanat Tarihi Müzesi'ndeki imparatorun hükümlerlik dönemine tarihlenen Claudius portresindekiyle benzerdir (Özgan, 2013a, s. 252, 254, res. 169). Erkek başındaki saç stili ve karakteristik özelliklerin de gerçekçi aktarılması dışında portre baştaki diğer karakteristik özellikler, imparator Claudius portreleriyle benzer değildir. İmparatorun portreleri irdelendiğinde Claudius'un yuvarlak ve geniş bir kafasına, dörtgenimsi deri kırışıklıkları ile dolu bir alına, derine yerleştirilmiş gözler ve gözyaşı torbalarına ile yağlı ve sarkık bir gerdana sahip olduğu görülmektedir. İznik eserinde ise portresi yapılan kişinin karakteristik özelliklerin kendine has olduğu ve uygulanan saç stiliyle birlikte karakteristik özelliklerin de gerçekçi aktarılması dışında diğer karakteristik özelliklerinin benzer olmadığı görülmektedir. Bu karşılaştırmalar ve irdelemeler neticesinde yorumlanan eser, Kassel tipindeki Claudius portrelerinden esinlenerek yontulan ve imparatorun hükümlerlik dönemine (MS 41 - 54) tarihlenen özel bir portredir. Ayrıca bulunduğu yer ve ele geçtiği mimari yapı bilinmeyen ve İznik Müzesi'nde korunan portre baş, büyük ihtimalle Nikea ya da çevresinden ele geçmiş olmalıdır. Yontulan mermerin kalitesinin düşük olması ve bunun da maliyeti düşürebilmek amacıyla çevredeki yerel malzemedan yapılmış olması yine eserin özel bir portre olabileceğini göstermektedir; çünkü resmi portreler, üstün kalitedeki mermerlerden yontulmaktaydı. Yontulan malzemenin yerel olması da eserin, yerinde bir atölyede işlendiğine işaret etmektedir.

Sonuç

Claudius dönemine tarihlenen özel erkek portresi, Kassel tipindeki Claudius portreleriyle birlikte çağdaşı özel portrelerle de karşılaştırılmıştır. Gerçekleştirilen karşılaştırmalar sonucunda da İznik

eserindeki saç stili ve portresi yapılan kişinin karakteristik özelliklerinin de Roma idealizmden uzak aktarılması yorumlanan eserin, Iulius - Claudiuslar Hanedanlığı içerisindeki Claudius dönemine verilebileceğini göstermiştir. Roma İmparatorluğunun ilk hanedanlığı ve bu hanedanlığın ve imparatorluğun da kurucusu Augustus ile başlayan bu süreç, sırasıyla imparator Tiberius, Caligula, Claudius ile devam etmiş ve sonrasında da hanedanlığın son imparatoru Nero'yla sonlanmıştır. Bu hanedanlık portrelerinin ayırt edilebilmesindeki en önemli stilistik özelliklerinden biri de hiç şüphesiz hacimli ve kısa saç buklelerinin alın merkezinde veya alın merkezinin sağında ya da solunda oluşturdukları çatal motifidir. Bu çatal motifi de imparator Nero'nun IV. tip portrelerine kadar sürdürülmüştür. IV. tipteki Nero portrelerinde ise çatal motifi ortadan kaldırılmış ve yerine alın ortasına kadar sarkıtılan birbiri ardına sağ istikametinden sola doğru taranan yarım ay şeklindeki hareketli ve hacimli saç perçemleriyle tasarlanan yeni bir saç stili getirilmiştir. Ortaya konulan bu yeni saç stili öncesinde de Nero portrelerine kadar varlığını koruyan karşılıklı birbirinin tekrarı niteliğindeki saç perçemleriyle tasarlanan kerpeten ağzı şeklindeki saç perçemi de Nero'nun imparatorluğuyla son bulmuştur. Bu hanedanlık döneminin yorumlanabilmesindeki bir diğer stilistik özellik de Roma idealizmidir. Bu da portresi yapılan kişinin karakteristik özelliklerin idealize edilerek aktarılmasıydı. Hanedanlık içerisinde yalnızca imparator Claudius ve döneminin portre başlarında karakteristik özellikleri gerçekçi bir şekilde verilmiştir. Hanedanlık içerisindeki bu ayırt edici stilistik özellik de erkek başı hakkında net bir dönem önerisi yapılabilişini mümkün kılmıştır. İrdelenen eserdeki saç stili de imparator Claudius'un Kassel tipindeki portreleriyle benzerlik göstermektedir. Çünkü imparatorun Kassel ve ana tip olarak tanımlanabilen portre tipleri söz konusuydu. Kassel tipindeki portrelerinde kısa ve hacimli saç perçemleri alnın sağ kısmında çatal motifi oluştururken, ana tipteki eserlerinde ise alın merkezinde çatal motifi oluşturmaktaydı. Ayrıca buluntu yeri bilinmemesine rağmen korunduğu müzenin yakınlarından ele geçirildiği düşünülen portre baştaki Hellenistik dönemin üslup özelliklerini yansıtan göz ve göz çevresindeki sanatsal anlayış, eserin tanınan bir atölyede yontulduğunu gösterir. Yontulan mermerin de düşük nitelikte olması, maliyeti düşük tutmak kaygısıyla çevreden temin edildiğine ve yerinde üretildiğine işaret eder. Bu da portresi yapılan kişinin imparator olamayacağını göstergesidir çünkü imparator portreleri üstün kalitedeki mermerlerden yontulmaktaydı. Gerçekleştirilen tüm bu irdellemeler ve varsayımlarla bilim dünyasına kazandırılmak istenen portre baş, korunduğu müze ve çevresindeki Roma İmparatorluk dönemi portre sanatının yorumlanabilmesi için tek başına her ne kadar yetersiz olsa da anlaşılabilirliği için de ipuçları vermektedir. Bu yorumlamalar ışığında kaleme alınan erkek başı, imparator Claudius'un hükümlerlik döneminde Kassel tipindeki portrelerinden esinlenerek yontulan özel bir portredir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Bergmann, M., & Zanker, P. (1981). 'Damnatio Memoriae' Umgearbeitete Nero und Domitiansporträts. zur ikonographie der Flavischen kaiser und des Nerva. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 96, 317-412.
- Boschung, D. (1989). *Die bildnisse des Caligula*. Gebr. Mann.
- Boschung, D. (1993a). *Die bildnisse des Augustus*. Gebr. Mann.
- Boschung, D. (1993b). Die bildnistypen der iulius-claudischen kaiserfamilie. Ein kritischer forschungsbericht. *JRA*, 6, 39-79.
- Delbrück, R. (1912). *Antike porträts*. Marcus&Weber.
- Erkoç, S. (2012). *Anadolu'da Iulius-Claudiuslar dönemi portre sanatı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fittschen, K. (1977). *Katalog der antiken skulpturen in schloß Erbach, AF III*. Gebr. Mann.
- Fittschen, K., & Zanker, P. (1985). *Katalog der römischen porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der stadt Rom: Band I-Text*. Mainz am Rhein.
- Fittschen, K., & Zanker, P. (1985). *Katalog der römischen porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der stadt Rom: Band I-Tafeln*. Mainz am Rhein.
- Giuliano, A. (1957). *Catalogo dei Ritratti Romani del Museo Profano Lateranense*. Città del Vaticano.
- Heintze, H. v. (1961). *Römische porträt-plastik aus sieben jahrhunderten*. H. E. Günther.
- Hertel, D. (1982). Caligula-bildnisse vom typus fasanerie in Spaien. *MM*, 23, 258-295.
- Hiesinger, U. W. (1975). The portraits of Nero. *AJA*, 79, 113-124.
- İnan, J., & Rosenbaum, E. A. (1966). *Roman and early Byzantine portrait sculpture in Asia Minor*. Oxford University Press.
- İnan, J., & Rosenbaum, E. A. (1979). *Römische und frühbyzantinische porträtplastik aus der Türkei-text*. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- İnan, J., & Rosenbaum, E. A. (1979). *Römische und frühbyzantinische porträtplastik aus der Türkei-tafeln*. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Kreikenbom, D. (1992). *Griechische und Römische kolossalporträts bis zum späten ersten jahrhundert nach Christus*. Walter de Gruyter.
- Massner, A. K. (1994). Zum stilwandel im kaiserporträt claudischer zeit. İçinde V. M. Strocka (Ed.). *Die regierungszeit des kaisers Claudius (41 – 54 n. Chr.) umbruch oder episode* (ss. 159-176). Philipp von Zabern.
- Özgan, R. (2013a). *Roma portre sanatı I*. Ege Yayınları.
- Özgan, R. (2013b). *Roma portre sanatı II*. Ege Yayınları.
- Özgan, R. (2015). *Roma portre sanatı III*. Ege Yayınları.
- Pollini, J. (2005). A new marble head of Tiberius. Portrait typology and ideology. *Antk*, 48, 55-71.
- Poulsen, V. (1951). Nero, Britannicus and others. *ActaArch*, 22, 119-135.

Poulsen, V. (1973). *Les portraits Romains: République et dynastie julienne volume I*. Glyptothèque Ny Carlsberg.

Rose, C. B. (1997). *Dynastic commemoration and imperial portraiture in the Julio-Claudian period*. Cambridge University.

Schmaltz, B. (1986). Zum Augustus-bildnis typus Primaporta. *RM*, 93, 211-243.

Stavridis, A. (1985). Römische porträts von kindern und jugendlichen in Griechenland. *RM*, 92, 334-336.

Vermeule, C. (1968). *Roman imperial art in Greece and Asia Minor*. Harvard University.

